

РЕЦЕНЗІЇ

С. О. Костилева

НОВА ПРАЦЯ З ІСТОРІЇ КООПЕРАЦІЇ

(Рецензія на монографію Т. В. Оніпко «Виробничі галузі споживчої кооперації України в контексті нової економічної політики (1921—1928 рр.). — Полтава, 2010. — 381 с.)

Авторка рецензованої монографії — кандидат історичних наук, доцент кафедри культурології та історії ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі» Тетяна Володимирівна Оніпко добре відома науковому загалу численними публікаціями з історії споживчої кооперації. Її нова праця присвячена практично недослідженій темі — виробничій галузі споживчої кооперації в період НЕПу.

Наукова актуальність теми обумовлена передовсім недостатнім вивченням цього питання у вітчизняній історіографії, адже досі виробнича галузь споживчої кооперації в період нової економічної політики не була предметом комплексного наукового дослідження. Разом із тим тема ця є актуальною і в контексті потреби вивчення історичного досвіду кооперації для вдосконалення сучасного споживчого ринку України — як щодо насичення власною продукцією, так і щодо підтримки вітчизняного виробника, а отже створення нових робочих місць. Відтак дослідження внеску виробничих галузей споживчої кооперації у здійснення продовольчої та промислової політики держави у 1920-ті рр., хоч яким це здається парадоксальним, уповні може бути практично корисним і за сучасних умов. У цьому контексті слід пригадати слова відомого економіста і кооператора М. І. Туган-Барановського, який стверджував, що «споживчі товариства є кооперативом такого роду, в якому з формального боку можуть брати участь усі класи суспільства, бо усі рівною мірою є споживачами».

В дослідженні Тетяни Володимирівни представлено комплексний аналіз історичного досвіду виробничої діяльності споживчої кооперації України щодо забезпечення ринку товарами першої необхідності та продуктами харчування. Зроблено окремий наголос на внеску споживчої кооперації у відродження та розгортання вітчизняної

промисловості, покращення продовольчого забезпечення, побутових умов населення завдяки кооперативному хлібопеченню та кооперативним закладам громадського харчування. Монографія значною мірою доповнює наявні уявлення про господарський ринок споживчої кооперації України, її спроби «заповнити ринок» у період нової економічної політики, а також доводить значення цієї практики на сучасному етапі ринкових перетворень.

Хронологічно праця охоплює період з 1921 по 1928 рр., тобто період нової економічної політики, а саме: від часу повернення радянською владою споживчій кооперації права на відродження промислового виробництва до підпорядкування кооперативних промислових підприємств соціально-економічним плановим проектам першої п'ятирічки.

Рецензована книга складається зі вступу, чотирьох розділів (11 підрозділів), висновків, списку літератури, використаних джерел і додатків.

У «Вступі» визначені актуальність теми дослідження, стан наукового дослідження проблеми, зв'язок із науковими програмами, планами і темами, поставлена мета, відповідні дослідницькі завдання, об'єкт і предмет дослідження, методологія, наукова новизна. Остання є очевидною, адже у монографії вперше в українській історіографії здійснено комплексний історико-економічний аналіз здобутків і прорахунків таких напрямів виробничої діяльності споживчої кооперації, як промисловість, хлібопечення та громадське харчування, причому автором встановлено, що протягом 1920-х років і самими кооператорами, і дослідниками кооперативного руху останнє відносили не до торговельної, а до виробничої галузі споживчої кооперації.

Перший розділ присвячено аналізу історіографії проблеми та джерельної бази дослідження. Здійснений авторкою історіографічний аналіз наукової проблеми переконує в тому, що місце виробничої діяльності споживчої кооперації за доби НЕПу досі практично не розглядалося, навіть історіографічна база з даної проблематики іще не стала предметом окремого аналізу. Авторкою також встановлено, що джерельна база з теми дослідження є цілком достатньою і достовірною для розкриття заявленої у заголовку наукової проблеми. Дослідниця опрацювала документи і матеріали Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Центрального державного архіву громадських об'єднань України, державних архівів Дніпропетровської, Київської, Одеської,

Полтавської, Харківської та Чернігівської областей, відомчого архіву Укоопспілки. Опрацьовані також маловідомі статистичні збірники та періодичні кооперативні видання 1920-х рр., у тому числі періодики центральної спілки споживчих товариств України — Вукоопспілки. Виявлені авторкою не опубліковані раніше статистичні матеріали, у тому числі споживчої кооперації, архівні документи, періодичні видання дали змогу відтворити основні напрями та результати діяльності кооперативних організацій в період НЕПу щодо налагоджування громадського харчування.

Другий розділ монографії «Промислова діяльність вітчизняної споживчої кооперації України в умовах нової економічної політики» присвячено розгляду питань відродження промислової діяльності вітчизняної споживчої кооперації в перші роки НЕПу, функціонуванню промислових підприємств споживчої кооперації в період економічної кризи 1923 р., промисловості споживчої кооперації в контексті соціально-економічної політики держави у 1924—1925 рр. та державному регулюванню промислового виробництва споживчої кооперації УСРР у період розгортання індустріалізації (1926—1928 рр.). У висновках до розділу Т. Оніпко відзначає, що «з перших кроків нової економічної політики споживча кооперація України почала відроджувати випуск товарів, яких бракувало на ринку. Водночас кооперативні організації вдалися до налагодження переробки сільськогосподарської сировини, сприяючи вирішенню продовольчої проблеми, особливо у голодні 1921—1922 рр.» (с.185). Надалі оптимізація промислової діяльності споживчої кооперації протягом 1926—1928 рр. сприяла збільшенню товарних ресурсів, регулярному та повнішому забезпеченню населення товарами вжитку та продуктами харчування, покращенню їх побуту. Авторка висновує, що «загалом протягом 1928—1929 рр. споживча кооперація зробила помітний крок у розвитку своїх виробничих галузей, тим самим ставши для держави надійною опорою у боротьбі за ринок із приватним сектором виробництва» (с. 187).

У третьому розділі «Роль хлібопекарної промисловості споживчої кооперації УСРР у вирішенні продовольчих проблем у роки непу» авторка розглядає складні проблеми становлення хлібопекарської промисловості споживчої кооперації в першій половині 1920-х рр. та аналізує заходи держави щодо оптимізації хлібопекарської галузі споживчої кооперації в 1926—1928 рр. Як доводить дослідниця, протягом другої половини 1920-х рр. завдяки проведеній

механізації виробничого процесу кооперативне хлібопечення з кустарного промислу перетворилося на механізовану галузь промисловості і в кінці 1920-х виокремилося із загального промислового виробництва в самостійну галузь господарської діяльності споживчої кооперації України. Раціоналізація виробничо-технологічних процесів, проведена за кошти кооперативних організацій, зокрема пайовиків, та за підтримки держави, сприяла тому, що поступово кооперативне хлібопечення стало рентабельним і навіть прибутковим. Дослідниця переконливо доводить, що «спираючись на власну ініціативу та матеріальну підтримку держави, хлібопекарські підприємства споживчої кооперації УСРР... в останні роки непу потіснили приватного конкурента зі споживчого ринку» (с. 252). На початку 1930-х рр. під тиском розгортання хлібопекарської галузі споживчої кооперації приватне хлібопечення було цілком витіснено.

Четвертий розділ «Становлення і розвиток громадського харчування споживчої кооперації України в період непу» присвячений розгляду питань залучення вітчизняної споживчої кооперації до організації громадського харчування у період продовольчої кризи 1921—1922 рр., державній політиці щодо кооперативного громадського харчування та визначенню ролі і місця закладів громадського харчування України в продовольчому забезпеченні населення в останні роки НЕПу. На численних прикладах авторка демонструє, що перехід до нової економічної політики сприяв розгортанню господарської ініціативи вітчизняних кооператорів у налагодженні мережі закладів громадського харчування України. Початок індустріалізації істотно вплинув на зростання кількості міського населення, що посилило необхідність у прискоренні реконструкції громадського харчування.

Загалом в останні роки НЕПу в контексті розгортання політики індустріалізації країни системою споживчої кооперації України була закладена потужна матеріально-технічна база для функціонування громадського харчування, яка допомагала радянській державі вирішувати проблему продовольчого забезпечення населення міст, що швидко зостало, і робітників промислових новобудов. Наприкінці 1928 р. питома вага громадського харчування складала 10% від загальної суми продукції виробничих галузей споживчої кооперації республіки (с. 343).

У висновках підсумовано головні результати дослідження. Водночас авторка ретельно сформулювала і обґрунтувала низку

практичних пропозицій та рекомендацій, спрямованих на підтримку кооперативного сектора економіки та відродження кращих традицій господарювання споживчої кооперації, зокрема у галузі виробництва товарів і послуг. Серед них – пропозиція розробки чіткої державної програми щодо оптимізації кооперативного сектора економіки, створення при науково-дослідних та навчальних закладах регіональних центрів з вивчення світового та вітчизняного досвіду споживчої кооперації щодо оптимізації промислових підприємств з метою забезпечення менш захищених груп населення у періоди різкого зростання безробіття та зниження заробітної плати та ін. Досить цікавою видається пропозиція Тетяни Володимирівни залучити споживчу кооперацію до підготовки до чемпіонату «Євро-2012», зокрема до відкриття виїзних пересувних об'єктів громадського харчування та побутового призначення на автострадах та у місцях масового скупчення вітчизняних та закордонних уболівальників футболу (включаючи мобільні кухні, намети, туалети, ремонтні майстерні тощо).

До позитивів рецензованої монографії слід віднести значний корпус розглянутої і проаналізованої у ній вітчизняної літератури та джерел. Книга насичена численними таблицями, іншими статистичними матеріалами. Однак, зважаючи на специфіку теми та певний хронологічний період, можливо дослідниці варто б було використати у своїй праці також і матеріали архівів Російської Федерації та наукові праці сучасних західних дослідників. Доцільно було б також «економічний спектр» дослідження дещо доповнити «антропологічним», адже подекуди за урядовими постановами і статистикою не проглядається «жива людина» з її думками, почуттями і прагненнями. Вочевидь необхідно було приділити особливу увагу аналізу особливостей діяльності кооперації в умовах недороду і голоду, який у 1928 р. охопив в Україні регіон з населенням понад 3 млн. осіб. Не позбавлена рецензована книга й поодиноких редакційних огріхів (с. 187).

Утім, усі ці зауваження аж ніяк не впливають на загальне позитивне враження від книги. Монографія Т. Оніпко є результатом багаторічної праці, вона присвячена важливій і практично не розробленій темі, має безсумнівно наукове і практичне значення. Написана книга гарною літературною мовою, вона досить легко читається. Відтак переконані, що книжка стане у нагоді і науковцям, і викладачам, і фахівцям кооперації — усім, хто цікавиться історією кооперативного руху, зокрема історичним надбанням споживчої кооперації України.